

تجلی قرآن و حدیث در اشعار عارفان شیعی مذهب

شاه نعمت‌الله ولی

شاه قاسم انوار

مؤلف:

فوزین حبیب‌زاده

سرشناسه	: حبیب‌زاده، فرزین، ۱۳۷۲-
عنوان و نام پدیدآور	: تجلی قرآن و حدیث در اشعار عارفان شیعی مذهب (شاه نعمت‌الله ولی - شاه قاسم انوار) / تألیف و گردآوری فرزین حبیب‌زاده.
مشخصات نشر	: تهران: موسسه آموزشی تألیفی ارشدان، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۲۷۴ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۹۹۵-۸۳۴-۴
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: شاه نعمت‌الله ولی، (۷۳۱ - ۸۳۴ ق. -- نقد و تفسیر
موضوع	: قاسم انوار، علی‌بن نصیر، ۷۵۷ - ۸۳۷ ق. -- نقد و تفسیر
موضوع	: شعر فارسی -- قرن ۹ ق. -- تاریخ و نقد
موضوع	: Persian poetry -- 15th century -- History and criticism
موضوع	: شعر فارسی -- قرن ۸ ق. -- تاریخ و نقد
موضوع	: Persian poetry -- 14th century -- History and criticism
موضوع	: قرآن در ادبیات فارسی -- تحقیق
موضوع	: Qur'an -- *In Persian literature -- Research
موضوع	: احادیث در ادبیات فارسی -- تحقیق
موضوع	: *Hadith in Persian literature -- Research
رده بندی کنگره	: PIR5/3
رده بندی دیویی	: ۲۷۱/۱۸۸
شماره کتابشناسی ملی	: ۷۸۴۷۱

ارشدان

مؤسسه آموزش تألیفی ارشدان

تجلی قرآن و حدیث در اشعار عارفان شیعی مذهب
(شاه نعمت‌الله ولی - شاه قاسم انوار)

فرزین حبیب‌زاده

آموزشی تألیفی ارشدان

اول

اول ۱۳۹۸

www.irantypist.com

۹۷۸-۶۰۰-۹۹۵-۸۳۴-۴

۱۰۰۰

www.arshadan.com

www.arshadan.net

۰۲۱۴۷۶۲۵۵

۳۰۰۰۰ تومان

■ نام کتاب:

■ تألیف و گردآوری:

■ ناشر:

■ ویرایش:

■ نوبت چاپ:

■ طراح و گرافیک:

■ شابک:

■ شمارگان:

■ مرکز خرید آنلاین:

■ مرکز پخش و توزیع:

■ قیمت:

فهرست مطالب

سر آغاز	۹
به جای مقدمه	۱۵
بخش نخست: زمینه‌ها و اهداف اثرپذیری از قرآن و حدیث	۲۷
بخش دوم: تأثیر قرآن و حدیث در اشعار شاه نعمت‌الله ولی	۳۹
۱-۲. معرفی اجمالی شاه نعمت‌الله ولی و سبک شعری او	۴۲
۲-۲. جایگاه قرآن و حدیث در اشعار شاه نعمت‌الله ولی	۷۹
۳-۲. انواع و گونه‌های اثرپذیری شاه نعمت‌الله از قرآن و حدیث	۹۴
۱-۳-۲. اثرپذیری از گزافی	۹۴
۱. اقتباس ترکیب قرآنی یا حدیسی با ساختار اصلی قرآنی	۹۵
۲. اقتباس ترجمه فارسی ترکیب قرآنی یا حدیسی	۱۰۸
۲-۳-۲. اثرپذیری گزاره‌ای	۱۱۳
۱. اقتباس بخشی از آیه یا حدیث	۱۱۳
۲. اقتباس گزاره کامل قرآنی یا حدیسی	۱۲۸
۳. اقتباس دو عبارت از آیه یا حدیث به شیوه پراکنده	۱۴۱
۳-۳-۲. ترجمه و تفسیر تعابیر و مضامین قرآنی و حدیسی	۱۴۸
بخش سوم: تأثیر قرآن و حدیث در اشعار شاه قاسم انوار	۱۷۳
۱-۳. معرفی اجمالی شاه قاسم انوار و سبک شعری او	۱۷۵

- ۱۸۸..... ۲-۳ جایگاه قرآن و حدیث در اشعار شاه قاسم انوار.....
- ۱۹۶..... ۳-۳ انواع و گونه‌های اثرپذیری شاه قاسم انوار از قرآن و حدیث.....
- ۱۹۷..... ۱-۳-۳ اثرپذیری واژگانی.....
- ۱۹۷..... ۱- اقتباس ترکیب قرآنی یا حدیثی با همان ساختار اصلی.....
- ۲۱۰..... ۲- اقتباس ترجمه فارسی ترکیب قرآنی یا حدیثی.....
- ۲۲۰..... ۲-۲-۲ اثرپذیری گزاره‌ای.....
- ۲۲۰..... ۱- اقتباس بخشی از آیه یا حدیث.....
- ۲۳۳..... ۲- اقتباس دارای کامل قرآنی یا حدیثی.....
- ۲۳۴..... اقتباس بدون تغییر و دگرگونی.....
- ۲۴۰..... اقتباس همراه با تغییر و دگرگونی.....
- ۲۴۴..... ۳- اقتباس دو عبارت از آیه یا حدیث به شیوه پراکنده.....
- ۲۴۸..... ۳-۳-۳ ترجمه و تفسیر تعابیر و مضامین قرآن و حدیثی.....
- ۲۵۵..... نتیجه‌گیری.....
- ۲۵۹..... منابع و مآخذ.....
- ۲۵۹..... الف) کتب.....
- ۲۶۹..... ب) مقالات.....

لوح محفوظ است ما را در نظر
خود که دارد این چنین ام‌الکتاب
شاه نعمت‌الله ولی

سر آغاز

کتابی که از طر خوانندگان گرامی می‌گذرد پژوهشی است پیرامون یکی از مباحث ادبی - قرآنی که در مطالعات مرتبط با علوم قرآن و حدیث و ادبیات منشور و منظوم، آن را با عنوان «تأثیر قرآن و حدیث در ادب فارسی» یاد می‌شود. ادیبان و گویندگان فارسی‌زبان از همان آغاز دوره اسلامی بنا به همسانی‌هایی که در برخی مسائل فرهنگی و ادبی و علمی با فرهنگ اسلامی وجود داشت، از آیات قرآن و احادیث معصومان (ع) که بهترین نمونه کلام فصیح است، بهره‌های فراوانی برداشتند. امروزه با تعالیم گرانقدر اسلام که با فطرت انسان و محیط زندگی او سازگاری مناسبی قابل توجهی دارد، سبب شد که در زمانی کوتاه، عالمان و اندیشمندان ایرانی را شیفته خود سازد. هر کجا که ادیب و شاعری دست بر قلم می‌برد، پیشانی نوشته‌اش مزین به حمد و ستایش خداوند و درود بر پیامبر (ص) و اهل بیت (ع)، با بهره‌گیری از آیات قرآن و احادیث بود. ادیبان و شاعران ایرانی در آثار و اشعار خود، چنان به قرآن و حدیث اهتمام داشتند و شگردها و شیوه‌هایی را در این امر به کار می‌گرفتند که امروزه، بررسی و مطالعه جنبه‌های قرآنی و حدیثی ایشان، محل توجه محققان و صاحب‌نظران قرار

گرفته است. مراجعه به کتاب‌ها و مقالات و نیز رساله‌های دانشجویی که در این زمینه به نگارش درآمده‌اند، شاهی گویا برای این مدعاست.

علاقه دیرینه نگارنده به مباحث و مطالعات قرآنی و ادبی از یک سو و مطالعه و دقت نظر در دواوین شاعران از جنبه‌های قرآنی و روایات معصومان (ع) (معارف و معانی اسلامی) از سوی دیگر، نگارنده را بر آن داشت تا جنبه‌ای مهم از ارتباط فرهنگ غنی اسلام با ادبیات فارسی و ایرانی را به تصویر بکشد. سال‌ها تلمذ و شاگردی از محضر استادان فرهیخته خود در دانشکده الهیات، معارف اسلامی دانشگاه تهران و دانشگاه علامه طباطبائی (ره) و همچنین بهره‌بردن از بسیاری از اندیشمندان حوزه شعر و ادبیات فارسی در روند هر چه بهتر این پژوهش بی‌تأثیر نبوده است.

محور مباحث کتاب پیش رو، از نمایی تعبیر و مضامین قرآنی و حدیثی در اشعار دو شاعر عارف، شاه نعمت الله ربی و شاه قاسم انوار و بررسی تأثیر و دسته‌بندی شیوه‌های نوآورانه و ساختارهای بدیع این دو شاعر و نیز ارائه شواهد آن‌ها در بهره‌گیری از قرآن و حدیث است.^۱ مطالعه و تدقیق ابعاد گوناگون این دو عارف شاعر، به ویژه تحلیل و دقت نظر در جنبه‌های قرآنی و حدیثی، ما را به زوایای پنهان تفکر و اندیشه ایشان رساند و نمونه خواهد کرد.

کتاب حاضر از یک بخش مقدماتی با عنوان «به جای مقدمه» شامل: تأثیر فرهنگ اسلامی بر شعر و ادب فارسی، شیوه‌های گوناگون اثرپذیری

۱. در کتاب حاضر، به جهت خودداری از اطالة کلام، حتی یک نمونه از اشعار دیگر شاعران شاعران پارسی‌گوی، به عنوان استشهاد ذیل آیات و احادیث آورده نشده است و تنها به اشعار شاه ولی و شاه قاسم در بهره‌گیری از قرآن و حدیث اکتفا شده است.

از قرآن و حدیث و پژوهش‌های انجام‌گرفته در این حوزه و سه بخش مجزا به شرح زیر تشکیل شده است:

بخش نخست: زمینه‌ها و اهداف اثرپذیری از قرآن و حدیث.

بخش دوم: تأثیر قرآن و حدیث در اشعار شاه نعمت‌الله ولی؛ شامل معرفی اجمالی، آثار و سبک شعری شاعر؛ جایگاه قرآن و حدیث در اشعار وی و بررسی انواع و گونه‌های اثرپذیری شاعر از قرآن و حدیث.

بخش سوم: تأثیر قرآن و حدیث در اشعار شاه قاسم انوار؛ شامل معرفی اجمالی، آثار و سبک شعری شاعر؛ جایگاه قرآن و حدیث در اشعار وی و بررسی انواع و گونه‌های اثرپذیری شاعر از قرآن و حدیث.

به جرأت می‌توان گفت یکی از مشخصه‌های اصلی و جدایی‌ناپذیر اشعار و آثار منشور شاه نعمت‌الله و شاه قاسم تأثیر آیات قرآنی و احادیث معصومان (ع) در اشعار ایشان است که به شیوه‌ها و گونه‌های مختلف از جمله اقتباس مفردات و اصطلاحات، عبارات و فرازها، ترجمه آیات و احادیث در شعر ایشان تجلی کرده است. گاهی این دو شاعر در اینکه مستقیماً از آیه یا حدیث بهره ببرند، به بیان و توضیح یک موضوع قرآنی و حدیثی پرداخته‌اند. نظیر آنچه که شاه قاسم در توضیح و تبیین معنای نفس و اقسام و ویژگی‌های آن بیان داشته است و آنچه شاه نعمت‌الله در موضوع ایمان و رابطه آن با فقر و مباحثی از این قبیل سخن گفته است.

از میان تقریباً ۱۲۰۰۰ بیت در دیوان شاه ولی که به سعی دکتر نوربخش با عنوان کلیات اشعار به چاپ رسیده است و از میان ۶۵۰۰ بیت در دیوان شاه قاسم که به کوشش دکتر سعید نفیسی با عنوان کلیات قاسم انوار منتشر شده است، غزلیات و ابیات متعددی با شیوه‌های گوناگون، به

تأثیر از قرآن و حدیث سروده شده است. ضمن اینکه نوآوری و شیوه‌های ابتکاری این دو شاعر عارف در زمینه بهره‌گیری از قرآن و حدیث، خود از خصوصیات برجسته و ممتاز ایشان در این عرصه به شمار می‌رود.

لازم به توضیح است که اثرپذیری واژگانی و گزاره‌ای در شعر شاه نعمت‌الله و شاه قاسم انوار به شیوه‌ها و انواع گوناگونی از جمله تلمیح، تضمین، ترجمه و اقتباس نمود پیدا کرده است. ما در این نوشتار، تنها عنوان «اقتباس» را برگزیده و اقسام گوناگون این دو شیوه اثرپذیری از قرآن و حدیث در شعر این دو عارف را ذیل محورهای مختلف درج نموده‌ایم.

علت انتخاب اصطلاح اقتباس در این نوشتار، این است که این شیوه - علی‌رغم اختلاف نظرها در ترمیم و کاربرد - «عنوانی عام» در اثرپذیری از قرآن و حدیث در دو قالب سر و ناله به شمار می‌رود و اصطلاحات دیگر در این زمینه از جمله حل، عقد، رجز و... اغلب به نحوی ذیل اقتباس جای می‌گیرند. صاحب بدایع الأفكار در تعریف از «تسمیه اقتباس چنین می‌نویسد: «در لغت واگرفتن آتش باشد، و در اصطلاح، آن است که شاعر در ترکیب کلام و ترکیب سخن، آیتی از آیات قرآن، یا حدیثی از احادیث نبوی، یا مسأله‌ای از مسائل فقهی، بر سبیل تبرک و استعانت ایراد کند. این صنعت را به جهت آن اقتباس گفتند که چنانکه از فراگرفتن آتش، صاحب آن را نور و ضیایی حاصل می‌شود، از ایراد آن لفظ مقتبس نیز، در شعر ضیایی ظاهر گردد»^۱. نزدیک به همین تعریف را رضا قلی‌خان هدایت در

۱. بدایع الأفكار فی صنایع الاشعار، ۱۴۷ و ۱۴۸.

مدارج البلاغه، صفحه ۱۸ و استاد همایی در فنون بلاغت و صناعات ادبی، صفحات ۲۳۹ و ۲۴۰ بیان کرده‌اند.

در بخش معرفی شاعر و آثار و احوال ایشان، تلاش بر این بود که با استفاده از منابع متعدد و معتبر، به زندگی و عقاید شاعر و همچنین آثار و سبک نثر و شعر وی پرداخته شود، تا شاید به یاری همین بررسی‌ها و مطالعات، جنبه‌های قرآنی و حدیثی آثار این دو عارف و میزان اطلاعات و تسلط ایشان بر این دو منبع معارف اسلامی، شناخته و بهتر معرفی شوند.

در نالیف و تالیف کتاب تتبع فراوان صورت گرفت و به منابع مختلف و متعددی از کتب حدیثی و ادبی مراجعه شد تا ضمن روشن شدن بهتر مطالب مورد بحث، مباحث ان اتقان و استحکام بسیاری برخوردار باشد.^۱ شماره‌هایی که ذیل هر بیت به دنبال واژه کلیات آمده است، از کلیات اشعار شاه نعمت‌الله ولی به سعی بیشتر جود نربخش و از کلیات قاسم انوار به تصحیح و مقدمه دکتر سعید نفیسی^۲ گرفته شده است. با این تفاوت که شماره کلیات در اشعار شاه نعمت‌الله، شماره صفحات است، اما شماره کلیات در اشعار قاسم انوار، شماره ابیات است.

مطلب آخر اینکه شاه نعمت‌الله ولی و قاسم انوار در اشعار متعددی، از داستان‌های قرآنی و پیامبرانی که در قرآن و روایات ذکر شده، به میان

^۱ از آن جا که موضوع کتاب پیش‌رو، بررسی تأثیر قرآن و حدیث در آثار و اشعار دو عارف شیعی مذهب است، لذا در بیان اصل احادیث و ذکر مأخذ آن‌ها، به کتب و منابع حدیثی اهل سنت مراجعه نشده است.

آمده است،^۱ از جمله داستان حضرت آدم، حضرت ابراهیم (ع)، حضرت موسی (ع)، حضرت عیسی (ع)، حضرت سلیمان (ع)، حضرت یوسف (ع) و حضرت محمد (ص) و همچنین شخصیت‌های مذهبی دیگر از جمله امام علی (ع)، حسنین (ع)، امام صادق (ع)، خضر، لقمان، اویس قرنی، سلمان، ابوذر و... و شخصیت‌های منفی چون نمرود و فرعون، در شعر خود بهره گرفته‌اند، اما در نوشتار حاضر، به جهت اینکه پرداختن به این مطالب نیاز به شرح و توضیح در باب داستان و بیان ارتباط آن با اشعار مذکور دارد و این امر، کلام را به درازا می‌کشاند، به موضوعات مذکور و شواهد شعری آن در شعر این در شاعر هیچ اشاره‌ای نشده است.

نگارش و تدوین کتاب حاضر، به ویژه بخش تأثیر قرآن و حدیث در اشعار شاه نعمت‌الله و... مصاحف بود با لیالی مبارک قدر و نزول قرآن و همچنین ایام شهادت علی (ع) که این خود، تقارن مبارکی است با موضوع قرآنی و حدیثی این کتاب و شخصیت‌های مورد مطالعه در آن که از دوستداران و ارادتمندان آن حضرت به شمار می‌روند.

فرزاد حبیب زاده

کرج، بهار ۱۳۹۸

^۱. کتاب پرتوهایی از قرآن و حدیث در ادب فارسی نوشته دکتر راشد محصل، بر پایه داستان‌های پیامبران و موضوعات مرتبط به هر یک از جمله معجزات، خصوصیات ایشان و... براساس آیات و احادیث، تنظیم شده و به نگارش درآمده است.